

I. M. POPOVA

AZ „ÉRTÉK” KATEGÓRIÁJA ÉS MÓDSZERTANI JELENTŐSÉGE A SZOCIOLÓGIÁBAN

Az érték az a fogalom, amelyet jelen időszakban aktívan elemeznek a filozófusok, etikusok, szociológusok egyaránt. Figyelmet érdemel egyes szerzők véleménye, akik óvá intenek az „értékekben” való túlzott elmélyedéstől, az adott fogalommal kapcsolatos problematika abszolútizálásától. Egy kétségtelen: az érték kategóriája szilárdan kiharcolja helyét „a nap alatt” a marxista irodalomban. Az érték probléma megoldására való állhatatos törekvések mögött az a korunkban teljes egészében helyén való tényre irányított figyelem rejlik, hogy a valóság az emberek tevékenységéből tevődik össze, akik a cselekvés *szubjektumai* és saját terveiket, feladataikat, eszményeiket, elhatározásaikat és óhajaikat valósítják meg.

Korunkban egyre aktuálisabbá válnak azok a kérdések, amelyeket *feltételesen* az „emberek által elfogadott határozatok”, a „szabad választás” problémájához lehet sorolni. Ugyanakkor az „érték” tanulmányozása egy meghatározott értelemben csak egy része (vagy egyik aspektusa) az említett problémának. Az értékek, mint kritériumok lépnek föl, amelyeknek megfelelően elhatározásra jutunk, s ezek előfeltételül szolgálnak az adott elhatározás megvalósítására irányuló tevékenységnek. Fontos azonban a célok, szükségletek, érdekek viszonylatában rámutatni az értékek sajátosságos voltára, mint a magatartás szabályozóira. Ebben a viszonylatban fontos szerepet játszik az értékek és az ideálok közötti kapcsolat elismerése, (1. 257.), valamint az a törekvés, amely a magatartás értékei és racionális szabályozói egymástól történő elhatárolására irányul (2. 66.).

Az értékek, mint az emberi környezet szubjektum általi értékelésének kritériumai olyan tényezők, amelyek meghatározzák a szubjektum adott jelenségekre gyakorolt hatása jellegét és nemcsak maguknak a jelenségeknek a természete (amelyekkel a szubjektum kölcsönhatásba lép) — által meghatározottak, hanem magának a szubjektumnak a természete, társadalmi jellege által is, azáltal, hogy az ember más emberekkel való érintkezése és kölcsönös együttműködése folyamatában urrá lesz a környezetén. Az értékek, mindenekelőtt emberi viszonyokat érintenek, magukba foglalják a társadalmi érintkezés szabályait, a társadalmi cselekvés motívumait. És itt közvetlenül az etika területére lépünk, amely meghatározza a világnézet axiológiai összetevőjét, és „az értékeken alapuló” ítéletet, mint az elmélet főbb szerkezeti elemeit.

Azonban, „...az értékekre *vonatkozó* ítéleteket (általam kiemelve — I. P.) meg kell különböztetni az értékeken alapuló ítéletektől, az előzőek a viselkedés törvényszerűségeihez tartoznak és teljes bizonyossággal megállapíthatók”. (2. 94.) Úgy véljük, éppen ezen az úton kell keresni az érték etikai és szociológiai (tudományos) elemzése közötti határt.

Figyelembe kell venni azt is, hogy az értékelések és normatívák másfajta tudományos tevékenységbe is beleszövődtek. (különösképpen a feladatok kitzűzésénél, a

problémák felvetésénél, a gyakorlati javaslatoknál, melyeket a tudomány szolgáltat.) Az értékelések és normatívák sajátossága, amelyek komponensekként hozzátartoznak a szociológia tudományához, abban nyilvánul meg, hogy ezek *társadalmi* norma és kritérium jellegűek, hogy emberi viszonyokat érintenek, s a társadalmi érintkezés normáit, a társadalmi cselekvés normatíváit tartalmazzák. Ebben az értelemben közel állnak a társadalmi valóság olyan formájához, mint az erkölcs. Ugyanakkor lényeges eltérés mutatkozik a tudomány által visszatükrözött és az erkölcs által kialakított erkölcsi szabályok és normák között.

Az első esetben az értékeléseket és normatívákat a megismerendő objektum jellege és az adott, vagy az előzőleg megismert helyzet határozza meg. Itt a normatívák bizonyos értelemben azokhoz az eljárásokhoz és szabályokhoz hasonlíthatók, amelyek az *alkalmazott* természettudományokban sajátos, tudományos eszközök és módszerek, s a bizonyítás sajátos módjainak eredményeképpen jöttek létre.

Az erkölcs pedig, mint a valóság elsajátításának különleges formája, az „értékekre” apellál, az igazság és jóság eszményeire, amelyeket a társadalmassulás, az individuumnak egy meghatározott kulturális egységhez történő kapcsolódása folyamán sajátítanak el. Az „értékek” elsajátításának szükséges előfeltétele az átadás folyamatának emocionáltsága, az átadó tekintélyessége s a példa ereje. Az értékek ismeretek alapján, de ösztönösen is elsajátíthatók. Elfogadható mindenféle tudományos bizonyítás nélkül is.

Rámutatva arra, hogy az értékek a szociológiai kutatásban a kutatás objektumaként szerepelnek (természetesen nem az egyedüli és legfőbb objektumként), semmilyen mértékben sem biztosítjuk be magunkat affelől, hogy az „értékek alapján alkotott” ítéletek nem kapcsolódnak szerves részként a szociológiai koncepcióhoz. De a szociológiai megismerésnek e sajátossága *nem jellemző rá, mint tudományos tudatra*, hanem az alábbi tényezők határozzák meg: elsősorban a szociológia, mint humán tudománynak az erkölcsi tudattal való közvetlen kapcsolata, másodsorban a szociológiának a filozófiával való szoros kapcsolata, amely viszonylag nagy mértékben általánosított társadalomtudomány.

E tanulmányban kísérletet teszünk arra, hogy az értékeket és az „érték-szituációt”, mint a tudományos, szociológiai elemzés objektumait vizsgáljuk, tisztázzuk az „értékek problémájának” filozófiai megközelítéséhez viszonyított sajátos szociológiai megragadását, valamint föl hívjuk a figyelmet az „érték” kategóriája módszertani szerepére a konkrét szociológiai kutatásokat illetően.

A marxista elmélet az „értékek” problémáját a történelmi materializmus keretein belül a filozófiai általánosítás szintjén veti fel és oldja meg, amely mint általános szociológiai elmélet is funkcionál. A történelmi materializmusban jelentős szerepet játszik a társadalmi-gazdasági elemzés, amely lehetőséget ad, a „társadalmi lét” fogalmának meghatározására és a *szubjektum természetének*, értékelésének, tevékenységének társadalmi értelmezésére azon a lehető legabsztraktabb szinten, amelynek határain túl a „társadalmon kívüli” természet területére lépünk. A marxista filozófiában az „érték” fogalma a szubjektum és az objektum kapcsolatának problémájaként merül fel. Ezen belül az „érték”-kel kapcsolatban elismeri a szubjektum vezető szerepét. Mivel az értékviszony az érték megítélésének egyik válfaja, a szubjektum állapotának az objektumra való átvitele folyamatát képezi. Az objektum annak megfelelően kap meghatározott jelentőséget, ahogyan a szubjektumban tudatosulnak saját szükségletei és érdekei. Ennek az „átvitelnek” eredményeképpen az objektumok (a környező valóság tárgyai, eszmék, elképzelések, stb.) olyan értelmet „nyernek”, amellyel a viszony szubjektumra ruházza fel őket, azaz „értékeké” válnak.

Köztudott, hogy Marx felhívta a figyelmet az érték fogalma (melyet az értékelés

szubjektív alapjaként értelmeznek), valamint a „fogyasztói ár” fogalma megkülönböztetésének fontosságára. Marx szerint épp az utóbbi viseli magán az árú tulajdonságait és az árú nélkül a „fogyasztói ár” fogalma sem létezhet. Lenin számos munkájában bírálta a polgári politikai gazdaságtan képviselői által az ár szubjektivistá módon való magyarázatát, értve ezen az értéknek a fogyasztói árral való azonosításának téves voltát is. A szubjektum vezető szerepe az érték—viszonyban meghatározza az érték axiológiai osztályozásának bizonyos megközelítését is: az értékek nem az értékek hordozóinak felosztása alapján, hanem a szükségletek felosztása alapján (lásd: 4. 314—315) osztályozhatók.

A marxista elmélet azonban nemcsak a szükségletek és az értékek közötti kapcsolatot, hanem az az azok között fennálló különbséget is elismeri. A társadalmi tudat marxista elmélete lehetővé teszi a társadalmi érték-ideálok természetének megértését s azoknak a szükségletektől és a reális gyakorlati viszonyoktól való megkülönböztetését.

Az értékek problémájának materialista megközelítése (a történelmi materializmus szemszögéből történő jellemzése) abban rejlik, hogy elsősorban kiemeli az értékeknek, mint a szükségleteknek az emberek társadalmi anyagi-gyakorlati tevékenységétől való függőségét, s e tevékenység folyamán kialakuló viszonyaitól való függőségét, másodsorban magát az értéket úgy szemléli, mint e tevékenység egyik előfeltételét és komponensét.

E momentumoknak föltétlenül hozzá kell tartozniok az értékek marxista meghatározásához. Ezért alapjában véve egyetértve a szovjet irodalom egyik szerzőjének álláspontjával, az értékeknek az alábbi meghatározását adjuk: *Az értékek — a szubjektum orientációjának ideális kritériumai, amelyek a társadalmi anyagi tevékenység és a társadalmi viszonyok folyamatában alakulnak ki s a szubjektum tevékenységének előfeltételeként és komponenseként szolgálnak.* A marxista axiológia a viselkedés társadalmilag jelentős eszményi orientációjának keletkezését kutatva megállapítja az anyagi (társadalmi) lét elsődlegességét. A marxista axiológia magában foglalja azokat az eszközöket is, amelyek az eszmeinek materiálissá történő átalakulási folyamatát ábrázolják, valamint a társadalmi lét által meghatározott, az átalakulásokat gátló tényezők jellemzését is. Mindezeket túl rámutat arra a jelentős szerepre, amelyet az értékek kialakításában a *társadalom öntudata* játszik. Figyelembe kell vennünk az élet e komponenséről alkotott marxi jellemzést is. „Mint ahogyan a mindennapi életben különbséget teszünk az embereknek önmagukról alkotott véleménye és tényleges cselekedetei között, éppúgy különbséget kell tenni a pártok frázisai és illúziói, valamint tényleges jellegük, az önmagukról alkotott vélemény és igazi lényegük között.” írja Marx. (8. 145.)

Marx továbbá kifejtette, hogy a társadalmi eszmények jellegét az egyéni és társadalmi érdek kölcsönhatásának sajátosságai határozzák meg. A képmutató és álszent ideálokat olyan szituációk szülik, amikor a kizsákmányoló uralkodó osztályok egyéni érdekeit társadalmi érdekként tüntetik fel.

Az értékek és érdekek, valamint az ideális és a reális magatartás közötti ellentétek történelmileg mindig konkrétak és az objektíve létező kapcsolatokat és viszonyokat fejezik ki. Az ideálok és a szükségletek közötti különbségek pedig, amelyek mindkettő tartalmának különbözőségében fejeződnek ki, mindig fennállnak — és ez a tényező a társadalmi magatartás szociológiai kutatásában fontos módszertani jelentőséggel bír.

A szociológia elméletében a társadalmi jelenségek „elsődlegességének” és lényegének problémája filozófiai értelemben véve megszűnik. Az erről szóló szovjet irodalomban szó van arról, hogy milyen értelemben kell különbséget tenni az értékek filozófiai és szociológiai elemzése között és a szociológiában jelentős szerepet tulaj-

donítanak a szociális szisztéma és a kultúra fogalmának. (9. 75.) Fontos azonban figyelembe venni a következőket: A társadalmi rendszer és kultúra a szociológiai ismeret különböző szintjein, különféle szociológiai elméletek keretein belül különféleképpen magyarázható. Következésképpen a marxizmus általános szociológiájának elmélete és a sajátos szociológiai elmélet keretein belül lehetséges az „értékprobléma” sajátos felvetése és megoldása. Egyebek között lehetséges egy olyan sajátos szociológiai elmélet kidolgozása, amely az érték-normatíva szabályozó elméleteként fejlődne. Az ilyen elmélet elemezné közvetlenül a cselekvést megelőző szituációt, tevékenységének meghatározott feltételei mellett a figyelmet a cselekvés szubjektumának állapotára összpontosítaná, igyekezne feltárni a „szubjektív tartalékokat” és lehetőséget találni a viselkedés szabályozására, a legáltalánosabb módon felhasználva az eszmék és viselkedési módok átadásának folyamatát.

Az adott elmélet egész „nyelvezete”, koncepció sémája a tudat azon mechanizmusainak feltárása irányul, amelyek biztosítják önállóságát és sajátosságát. (Az adott funkciók pl. olyan fogalmakat takarnak, mint az „internalizáció”, „identifikáció”, „etalon csoport”, stb.) Éppen az adott elmélet keretein belül tárulnak fel az eszmék olyan sajátosságai, mint kompenzációs funkciójuk, eszmény-funkciójuk, s a kulturális hagyományt „szentesítő funkciói”. Lehetőség nyílik az ideális célokkal való manipulációkra a valóság megváltoztatása nélkül, tisztázódnak az ideális formák megvalósításának mechanizmusai.

A szociológiai elmélet viselkedés irányításra vonatkozó részfogalmainak összessége lehetőséget nyújt a tájékozódási kontaktus és annak különböző komponensei (a megismerési, akarati és emocionális) bonyolult struktúrájának ábrázolására, valamint az információ átadásának olyan módozataira, amelyek megkönnyítik az emberek egymáshoz való alkalmazkodását kölcsönös tevékenységük folyamatában. Itt figyelembe kell venni, hogy az értéknormatíva szabályozása marxista szociológiai elméletének jellegét nem a „manipulálás” feladatai, hanem a szocialista tudat kialakításának, a sajátos „morális klíma” megteremtésének feladatai határozzák meg, amelyek fejlesztik a tömegek aktivitását, kezdeményező készségét, és stabil, hathatós eredményt hoznak létre.

A viselkedés szabályozásának speciális szociológiai elmélete az értékek funkciói és az emberek tevékenységében különböző módon történő megvalósulása leírása után elvonatkoztat az érték keletkezésétől és másodlagos jellegétől, a megközelítés filozófiai jellegűvé válik. (materialista axiológia) Tundunk kell azonban, hogy az adott elmélet szűkkörű speciális kérdések megoldásával foglalkozik, s hogy a társadalmi folyamatok egész sorát képtelen leírni és megmagyarázni.

Azok a konkrét feladatok, amelyek az adott elmélet keretein belül várnak megoldásra, meghatározzák a konceptuális séma jellegét, amelyre az adott elmélet támaszkodik és meghatározzák azt is, hogy *milyen értelemben használjuk a „szociális szisztéma” és „kultúra” fogalmát.*

Itt *szociális szisztémán* az értékelések és társadalmi „elvárások” kölcsönhatását értjük és ennek megfelelően a *kultúra* — az információ szociális szisztémákban történő átadásának és megőrzésének különleges módja, amely az ember viselkedésének szabályozására sajátos módszereket — jel-szimbólumokat alkalmaz. (9. 69.)

Az emberek pszichikai tevékenységéről alkotott közvetett, szimbólikus elképzelés, amelyet a munkához való viszonyuk határoz meg, fellelhető L. Sz. Vigotszkij magasabb pszichikai funkciók „kulturális fejlődésének elméletében” is. Vigotszkij szerint az ember önmaga hoz létre mesterséges szituációt és önmaga alkalmaz *segéd stimuláló — eszközöket* (11. 97—101.)

Az ember felhasználja a szimbólumokat mind a környező világ megismerése fo-

lyamatában, mind a *világ megismeréséhez kapcsolódó viselkedés—szabályozás folyamatában* is. Éppen az embert körülvevő jelenségek (tárgyak, eszmék; rituális cselekedetek, stb., mint az értékek hordozói) „érték jellemzői” lépnek fel, mint szimbólumok, amelyeknek kifejezői a viselkedés társadalmi normái, a társadalmi érintkezés szabályai.

A viselkedés szabályozásának érték-norma elméletében az „érték” fogalma az eszmék nevelő funkciójával kapcsolatos; azokkal a mechanizmusokkal, amelyek az eszméket oly módon alakítják át, hogy azokat *elfogadják, elsajátítják, s így a viselkedés a cselekvés tényezőivé válnak.*

Az értékek — bizonyos sablonok, a viselkedés ideális sztereotípusai, amelyek kialakulási folyamatát nemcsak közvetlenül az adott nemzedék gyakorlati tapasztalata, hanem az *információnak, ismereteknek nemzedékről nemzedékre történő átadása* a különböző nemzedékek egymással való érintkezése határoz meg.

Az értékek funkcionálása, mint sajátos eszményi kritériumok, különleges lelki konstrukciók tanulmányozásánál, amelyek a tevékenység folyamán különféle módon valósulnak meg, egész sor érdekes és bonyolult kérdés merül fel: milyen a „magasabb” érték-ideálok és „helyettesítőik” valamint az érték-célok és érték-eszközök, az egyéni és társadalmi célok közötti viszony? (Lásd 12.)

Az értékekről, mint „célokról” és az értékekről, mint „eszközökről” kialakult álláspont ténylegesen az értékek hierarchiáját, a különböző kritériumok „súlyát” jellemzi, amelyek közül a cselekmény kiválasztásában egyik a fő, másik a mellékes szerepet játszza. Az érték orientáció struktúrájának jellemzésénél azonban és annál a kísérletnél, hogy megállapítsuk az értékek „súlyát”, figyelembe kell venni az „átvitel elvét”, amelynek megfelelően az emocionális értékelések átruházódnak azokra az eszközökre, amelyek bizonyos eredmények elérésére szolgálnak. (13, 112.)

Az empirikus szociológiai kutatásokban megtalálhatók az értékek funkcionálásának konkrét mecnahizmusai. Így például: Odessza ipari létesítményeiben végzett kutatások során rájöttek az érték „átvitelének” jelenségére: a munkatevékenység bizonyos feltételei iránti elégedetlenség kihat más feltételekkel való elégedettség fokára. Bebizonyosodott az is, hogy rendszerint azon tényezők értéke nyer „átvitelt”, amelyeknek a társadalmi tudatban, a társadalom vagy egy csoport értékrendszerében nagyobb jelentőséget tulajdonítanak. Az értékek funkcionálási mechanizmusának tanulmányozása nagy gyakorlati jelentőséggel bír. Az e téren folyó empirikus szociológiai kutatások eredményeiről a szovjet szociológiai irodalomban számos tanulmány jelent meg. (Így pl. V. Olsinszkij, V. Jádov és mások)

A konceptuális séma felhasználása, amelynek segítségével az értékek funkcionálásának mechanizmusait tárjuk fel, korlátolt, mert mint elméleti konstrukciót nem lehet átlalánosságban felhasználni a szociális viselkedés megmagyarázására: ugyanis nem szerepel benne az emberi viselkedés determinációjának minden szintje. Az érték-norma szabályozás szociológiai elmélete felhasználásának határait, lehetőségeit csak úgy lehet meghatározni, ha a társadalmat materialista szemszögből vizsgáljuk és figyelembe vesszük a marxizmus általános szociológiája elméletének alapelveit. A társadalom marxista filozófiai értelmezésének jellege (materialista volta) meghatározza a marxista általános szociológiai elmélet sajátos voltát is — azt, hogy milyen értelemben használjuk a „szociális szisztéma”, „társadalmi viszonyok”, a „kultúra” fogalmát.

Mint már korábban említettük a marxizmus általános szociológiai elméletben fontos szerepet játszik a társadalmi-gazdasági elemzés, amelynek alapvető elveit Marx és Engels fogalmazta meg a „Német ideológiában”. Később Marx továbbfejlesztette és felhasználta a „Tőkében”. A társadalmi-gazdasági analízisnél „szociális szisztémán” a *társadalmi tevékenység rendszerét*, a társadalmi újratermelés módját

értjük. A társadalmi jelenségek ilyen módon történő elemzésének sajátossága abban rejlik, hogy itt ki van zárva a „teljes bízalomra”, „óhajra”, „motivációra”, „öntudatra” stb. történő utalás lehetősége. „És abban teljes egészében el kell ismerni Marx érdekeit, hogy képes volt a tudomány számára kidolgozni egy ilyen módszert.” (14. 16.)

A „szubjektum” és az „objektum” filozófiai fogalmának a gondolkodás szociológiai módszerével történő átalakítása itt abban nyilvánul meg, hogy a társadalmi-gazdasági elemzésnél „szubjektumként” a társadalmi újratermelés rendszere szerepel, „objektumként” pedig bármilyen tárgy, amely hozzátartozik az adott rendszer „élet-tevékenységéhez”. A társadalmi újratermelés módja egyúttal szükségletek rendszere is, amelynek megfelelően végbemegy az objektumok „társadalmi” sajátosságokkal történő „felruházásának” folyamata.

A társadalmi újratermelés rendszerében egyes szükségletek a természet ember általi „átalakításának” folyamata, más szükségletek pedig az „ember ember által való átalakításának” folyamata eredményeképpen jönnek létre. (16. 97.) Az adott folyamatok összefonódnak és a társadalmi szükségletek rendszerének egészét alkotják, amely a természettel kölcsönhatásban működik. Fontos kiemelni a szükségletek szerepét, amelyek összekapcsolódnak az ember ember által történő átalakításának folyamatával, Ezek a folyamatok (tevékenység) lényegesek a társadalom és természet közötti kölcsönhatás jellegének megértésében. Az ember ember által történő átalakítása a társadalomra jellemző sok furcsaságra, a sokféle tevékenység „haszontalanságára”, azok „magasztos”, „nem alantas” jellegére ad magyarázatot.

Genezisüknél fogva a társadalmi szükségleteket *végső soron* a biológiai szükségletek határozzák meg. Az utóbbiak „mindenféle emberi lét” elsődleges előfeltételéül szolgálnak. De maga a szükségletek kielégítésére szolgáló eszközök termelése is szükségletté válik. Ahogyan Marx és Engels írja — „a kielégítés aktusa és a kielégítés már megszerzett eszköze új szükségletekhez vezetnek és az új szükségletek létrejötté elsődleges történelmi aktus”. (16. 92.)

Íly módon az új szükségletek ezelőtt *eszközként* most pedig *célként* szerepelnek. (*önálló jelentésre tesznek szert,*) amelyeknek megfelelően a rendszer az objektummal való kölcsönhatását valósítja meg. Marx és Engels a történelmet, mint folyamatot ábrázolta, melynek során „egyfelől az adott nemzedék a már teljes egészében megváltoztatott körülmények között folytatja az öröklött tevékenységet, másfelől, — a teljes egészében megváltozott tevékenységgel átalakítja a régi körülményeket.” (16, 90.) Íly módon, a tevékenység távlati (célok) az előző tevékenység folyamán jöttek létre, amelyek már a létező szükségletek kielégítésének eszközöként szolgálnak. Az eszközök és a cél kölcsönhatásának ezen dialektikája megmagyarázza a szükségletek önállóságát és a jelen környezettől való viszonylagos függetlenségét. („a teljesen megváltoztatott körülmények között öröklött tevékenység.”)

Amikor Marx és Engels a társadalmat, mint a „kölcsönös tevékenység módját” ábrázolták, a következőket mondják: „És csak most jöttünk rá arra, hogy az ember „öntudattal” is rendelkezik”. (16. 93.) A marxizmus klasszikusai sohasem ellenezték a társadalmi jelenségek megközelítésének azt a módját, amikor az öntudatot és az „individuális tényezőket” (óhajokat, indokokat, célkitűzéseket) ábrázolják és veszik figyelembe.

A marxizmus korszakalkotó eszméje abban rejlik, hogy magát a tudatot csak a társadalmi-gyakorlati tevékenység konkrét történelmi megnyilvánulásaihoz való szoros kapcsolatban lehet megérteni és leírni. Ezért nem véletlen a marxizmusnak a társadalomról, mint társadalmi rendszerről alkotott azon álláspontja, amely a személyiség aktivitását, tevékeny voltát feltételezi. A személyiség aktivitásában a személyiség *tevé-*

kenységének jelentőségéről (valamint azokról a *gyakorlati viszonyokról*, amelyekben az a tevékenység végbemegy) alkotott elképzelés játszotta a fő szerepet.

Ennek megfelelően a marxista szociológiai elmélet különös jelentőséget tulajdonít a társadalmi magatartás olyan szabályozójának, mint a szükségletek. Az érték-képzetekre, és a szükségletekre egyaránt az aktivitás, a szubjektumnak a környezethez való aktív viszonya jellemző. A szükségletek azonban a társadalmi-gyakorlati tevékenység olyan értelemben vett közvetlen kifejezői, amelyek tartalma a gyakorlati viszonyokhoz tartozó külső feltételek objektivitásáról tanúskodik. Ugyanakkor az érték-képzetekben a tevékenység (annak feltételei és tárgya, a vele kapcsolatos érintkezési formák, stb.) közvetlenül jut kifejezésre, a jelek és szimbólumok rendszerén keresztül, amelyeknek sajátos értelmük van és amelyek a társadalom és a személyiség szempontjából gyakran nem azonosak a körülmények reális jelentőségével.

A szükségletek tartalma, valamint az értékideálok közötti ellentmondás alapját nemcsak a társadalmi és osztályviszonyok képezik (mint ahogyan erre már korábban utaltunk,) hanem a személyes élettapasztalat és a nemzedékek tapasztalata között levő bonyolult kölcsönhatás, a jelenbeni, valamint a múltbeli tevékenység produktumaként létrejött jelentőség-rendszer is. Abból, hogy elismerjük a szükségletek tartalma, valamint az érték-képzetek azonosításának helytelen voltát, egy sor következtetést vonhatunk le, amelyek igen jelentősek az alkalmazott szociológiai kutatások gyakorlatában, az empirikus úton nyert szociológiai interpretációk értelmezésében.

Az ipari szociológia területén végzett kutatásokat illetően pl. az alábbi következtetést vonhatjuk le: az a tény, hogy az általunk rangsorolt értékek szubordinációjában a munka tartalma (munkabérhez, valamint a munkatevékenység más tényezőihez viszonyítva) előtérbe kerül, nem föltétlenül annak a jele, hogy a munka életszükségletté vált. Ez nem zárja ki annak lehetőségét, hogy ezzel kapcsolatban más következtetés is levonható. Általában a munkatevékenységgel való elégedettség szóban történő kifejezésének tényét hibás lenne azonosítani a dolgozó számára jelentős tényezővel, szükségleteivel.

Mint ahogyan pl. Odessza különböző ipari létesítményeiben végzett kutatások eredményeképpen ismeretessé vált, a különféle társadalmi-gazdasági és demográfiai csoporthoz tartozó dolgozók a tény-szituációt viszonylag magasra értékelhetik és a szükségletek fennállásakor megjavíthatják vagy megváltoztathatják a situációt. Ez a tényező igen jelentős a vezetés gyakorlatában: fílymódon ez vagy az a situáció jelentős lehet a szóban kifejezett, viszonylag magas fokú elégedettség szempontjából.

Több észrevételt kell tennünk az ipari szociológiában széles körben használatos, a „munkával való elégedettség” fogalma interpretációjával kapcsolatban is. A szóban kifejezett elégedettség, amelyet az empirikus szociológiai kutatások vizsgálnak, a szükségletek telítettségének nem a reális állapotát, hanem a dolgozó szükségletei konkrét körülmények között való telítettségének lehetőségéről alkotott elképzelését jellemzi. A szükségletek és az érték-képzetek közötti — lehetőséges — különbségekből következik a munkaerő-vándorlás okai és motívumai azonosításának lehetetlensége is, valamint annak nehézsége, hogy a tényleges magatartásnak szóban kifejezett orientációjáról alkotott információ alapján előre meg lehessen jósolni a tényleges magatartást.

Az eddigiekből azonban nem következik, hogy az értékek és funkcionálásuk mechanizmusa tanulmányozásának ne lenne gyakorlati jelentősége. A probléma alapvető jelentősége abban van, hogy az emberek cselekedetei a szükségletek tartalma ellenére olyan érték-képzetek hatása alatt mennek végbe, amelyek nem felelnek meg szükségleteiknek. Az elsajátított értékek sajátos pontokként, fontos impulzusokként szolgálnak az új szükségletek kialakulásában, amelyek megfelelő feltételek mellett a te-

vékenység tényezőivé válnak — és ez a körülmény képezi mindenfajta nevelési folyamat alapját. Ezenkívül a szükségleteknek és értékeknek a szóbeli ráhatás, a különféle propaganda következtében végbemenő átalakulása a szükségletek és érdekek tevékenységi feltöltöttségének megerősítéséhez vezetnek. Ezért fontos tehát az érték keletkezésével és funkcionálásával kapcsolatos problémák tanulmányozása, az adott kategória sokoldalú elemzése.

Az „értékek” filozófiai szinten, a történelmi materializmus pozíciójából való elemzésének, a marxizmus általános szociológiája szempontjából történő értelmezésének rendkívül fontos módszertani jelentősége van. Helytelen lenne azonban az érték problémájának csak a szociológiai kutatás egyik szintjén való felvetése és megoldása jogosságának védelmezése. Csakis az „értéknek” minden egyes szinten való tanulmányozása teszi lehetővé, hogy kimutassuk e kategória tényleges gazdagságát és bonyolultságát, valamint az e téren szerzett ismereteknek a szocialista társadalom irányítása gyakorlatában való felhasználását.

IRODALOM

1. *A magatartás társadalmi szabályozásának pszichológiai problémái.* M., „Nauka”, 1976
2. *A tudat és irányítás a társadalmi folyamatokban.* „Voproszi filozófiai, 1968/5
3. T. Sibutani: *Társadalmi pszichológia,* M., „Progressz” 1969.
4. Marx—Engels: *Összes Művei* 23. kötet.
5. Lenin V. I.: *Összes Művei.* 20. kötet IV. kiadás.
6. V. N. Serdakov: *Axiológia és etika.* In: „A marxista etika aktuális problémái.” Gyűjtemény. Tbiliszi Állami Egyetem. 1967.
7. Kvacshija: *Érték és célkitűzés.* A szociológusok találkozájának anyaga. „A személyiség érték orientációi és a tömegkommunikáció c. gyűjt. Kjaasiku 1967. Tartu: 1968.
8. Marx K. — Engels F: *Összes Művei* 3. kötet.
9. T. B. Lyubimova: *Az érték fogalma a polgári szociológiában.* Társadalmi kutatások. 5. kiadás. M. 1970.
10. V. V. Ivanov: *A szemiotika szerepe az ember és a kollektíva kibernetikai tanulmányozásában* In: „A tudományos tudás logikai struktúrája” „Nauka” 1965.
11. L. Sz. Vigotszkij: *A magasabb pszichikai funkciók fejlődése.* A Pedagógiai Tudományok Akadémiája: M. 1960.
12. V. E. Slyapantoh: *Az általános és individuális célfunkciók kölcsönhatásáról. Mennyiségi módszerek a szociális kutatásokban.* Az 1967. ápr. 17—20. között Szuhumiban tartott értekezlet anyagai. M. 1968.
13. V. E. Slyapantoh: *„A sajtó szociológiájának néhány metodológiai és metodikai problémája.* In „A sajtó szociológiájának problémái.” I. kiadás „Nauka” Szibériai részletének kiadásában. Novoszibirszk. 1969.
14. M. Mamardasvili: *Az öntudat elemzése Marx munkájában „A filozófia a kérdései”.* 1968/8.
15. *Az ember és munkája* M. „Miszlj.” 1967.
16. Marx és Engels a „Német ideológia” I. fejezetének új kiadása. Voproszi Filozófiai 1965. 10. sz.